

O KRIŽEVAČKOJ NATKAPETANIJI U 17. STOLJEĆU

HRVOJE PETRIĆ

Zavod za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest
Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
h.petric@inet.hr

Pregledni članak

Review

Primljeno/Received: 03. 09. 2003.

Prihvaćeno/Accepted: 15.09. 2003.

Na temelju neobjavljenih i objavljenih izvora te literature autor razmatra najbitnije segmente iz života Križevačke natkapetanije. Težište teksta je na proučavanju međuodnosa vojnog i civilnog društva i stanovništva jer se upravo u Križevcima preklapala dvojna jurisdikcija Križevačke županije i Slavonske krajine, odnosno Varaždinskog generalata. Uz to je autor obradio i neke druge elemente razvitka u 17. stoljeću. Cilj ovog rada nije bio u objašnjavanju temeljnih procesa koji su se odvijali na križevačkom i širem prostoru, već predstavlja uvod u vojnokrajišku problematiku Križevaca i okolice.

Ključne riječi: Varaždinski generalat, Vojna krajina, Križevačka natkapetanija, vojna povijest, ekohistorija

U 17. stoljeću nastale su promjene u stanovništvu pograničnog prostora¹ što se posebno dobro može vidjeti na prostoru Križevačke natkapetanije koja je činila dio obrambenog sustava Habsburškog imperija usmjerenog prema Osmanskom Carstvu².

U objašnjavanju gospodarsko-socijalne strukture kasnosrednjovjekovne Križevačke županije (dio koje je bila kasnije ustrojena Križevačka natkapetanija) važnu su ulogu imala gradska naselja. Na početku bi trebalo, barem približno, definirati što bi to bila gradska naselja u 17. stoljeću. Prije svega, to bi bila centralna naselja, s elementima centraliteta koji ih izdvajaju od okolnih seoskih naselja. Definiranje i detaljno istraživanje elemenata centraliteta morat će pričekati buduća istraživanja. Ipak je moguće izdvojiti najmanje dvije kategorije gradskih naselja na križevačkom području: 1) privilegirani gradovi i 2) trgovišta. Prvoj grupi pripadaju Križevci, a drugoj sva ostala naselja koje izvori nazivaju pojmom *opidum* što bismo mogli prevoditi kao *trgovište*. To su: Cirkvena, Brezovica i Donja Rijeka³. Unutar druge skupine mogle bi se uočiti različitosti između pojedinih skupina naselja jer su se trgovišta između sebe znatno razlikovala, no i to će, zbog ograničenosti prostora, morati pričekati detaljniju obradu u budućim istraživanjima.

Križevci su imali dvojni funkciju: vojnu i civilnu. Pripajanje cijelog gradskog prostora teritoriju Varaždinskog generalata, koji se postupno formirao, nije bilo moguće već zbog povlastica koje su Križevci imali kao slobodni i kraljevski grad.⁴ No, područje utvrde je ipak spadalo faktičkoj upravi Slavonske krajine, odnosno Varaždinskog generalata. Time su razvojne mogućnosti za povećanje stambenog prostora, a i rast broja stanovnika Križevaca, bile prilično ograničene, a njihov povlaštenu položaj stalno su u pitanje dovodili kapetani koji su u njemu bili nastanjeni.

¹ O fenomenima granica i pograničnih prostora usp. D. Roksandić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800.*, Zagreb 2003.

² O obrambenom sustavu u Slavoniji pod osmanskom vlašću usp. N. Močanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Slavonki Brod 2001.

³ U budućim će istraživanjima biti potrebno otkriti gdje su točno bila trgovišta Brezovica i Donja Rijeka.

⁴ Dio Križevaca, kasnije nazvan Gornji grad, dobio je 1252. privilegije slobodnog naselja. Uz Gornji grad se razvio Donji grad, koji je povlasticu slobodnog kraljevskog grada dobio 1405. Križevci su postali mjesto održavanja sabora i gotovo redovito boravište bana i župana. Od sredine XIV. st. Križevačka županija je bila najveća u Slavoniji. Posebnu važnost Donjem gradu je davala župna crkva Sv. Križa (spominje se od 1326.), jer su oba naselja potpadala pod istu župu. Oko D. grada su u XV. st. izgrađene zidine pa se jedan dio našao unutar njih, dok je drugi dio, na južnoj strani, ostao izvan njih, tvoreći podgrađe. Naglo propadanje grada je započelo u tridesetim godinama XVI. st. G. grad su 1539. spalili Osmanlije, kada je stradao i utvrđeni samostan augustinaca. Nakon dolaska Čazme pod osmansku vlast 1552. K. su se našli na neposrednoj graničnoj crti. Ustaljivanjem granice i stvaranje obrambenog sustava u Križevce dolazi vojna posada u početku pretežno njemačkih vojnika. S vremenom je Križevačka županija smanjena te sjedinjena sa Zagrebačkom županijom, ali ne i ukinuta.

Često su u Križevcima mjesecima bile smještene veće vojne postrojbe. Kapetani su narušavali križevačka autonomna prava odlučivanja građana, koja su postojala na papiru itd.⁵

Tijekom 17. stoljeća izbijali su sporovi između križevačkog krajiškog kapetana i gradskih općina u Donjim i Gornjim Križevcima. Odnosi između njih regulirani su tek 1635. godine⁶ u vrijeme kapetana Hansa (Ivana) Jakoba Gallera⁷. Sukobi civilnih i vojnih vlasti su se nastavili i nakon 1635. godine, a 1687. je vladar potvrdio regulaciju iz 1635. godine.⁸ Primjer nategnutih odnosa između vojnih vlasti i civila u Križevcima je pismo koje je iz Križevaca u Graz 17. listopada 1678. uputio Janoš Zlatec.⁹

Očito se u drugoj polovici 17. stoljeća počelo razvijati gospodarstvo grada. U Križevcima je mitnica postavljena 1660. godine¹⁰, a njenim prihodima su se popravljale postojeće ceste. Izgrađene su i neke nove, kao npr. cesta od Križevaca preko Varaždinskih Toplica do Varaždina 1641. godine.¹¹ Godine 1697. vladar je građanima Križevaca vratio prihode vinotočja, pijacovine te mesarenja. Unutar bedema se vino moglo prodavati samo uz dopuštenje kapetana.¹²

Također, u Križevcima jačaju cehovi, što je pokazatelj gospodarskog rasta. Čizmari su 1646, a krznari 1649. godine preuzeli pravila istovrsnoga zagrebačkoga odnosno gradečkog ceha.¹³ Još su bravari i ostrugari iz Donjeg grada u Križevcima osnovali 1510. godine zajednički ceh. Njegova su pravila 1521. godine preuzeli zagrebački bravari, kovači, ostrugari i sabljari.¹⁴ Križevački ceh je do kraja 16. stoljeća prestao djelovati, godine 1647. je ponovno osnovan ceh željezarske struke, koji je svoja pravila preuzeo od zagrebačkih majstora, onih istih koji su za svoj rad preuzeli pravila starog križevačkog ceha iz 1510. godine.¹⁵ Godine 1646. sastavljena su pravila križevačkog lončarskog ceha.¹⁶

Gospodarski se razvoj mogao vidjeti i u procesu doseljavanja stanovništva, a posebice okolnog plemstva. U gradu franjevci 1626. dobivaju bivši samostan augustinaca¹⁷, a 1667. dolaze i pavlini, koji 1674. godine osnivaju gimnaziju (ukinuta 1786.).¹⁸ Godine 1661. je vladar Leopold I. izveo prvi pokušaj ujedinjenja Donjih i Gornjih Križevaca, no taj pokušaj ipak nije bio proveden u djelo. U tome je uspjela tek Marija Terezija 1752. godine.¹⁹

Za grad Križevce je teško odrediti približni broj svih stanovnika u 17. stoljeću, ali možemo na osnovi kanonskih vizitacija dati procjenu broja stanovnika katoličke vjere. U 17. stoljeću je s južne i jugoistočne strane utvrde postojalo podgrađe koje je bilo dio Donjeg grada dok je tada Gornji grad imao još dosta malo stanovnika.²⁰ Godine 1706. su u gradu Križevcima bila popisana 242 kućedomaćina. S. Krivošić je u svojoj procjeni broj kućedomaćina množio sa 5,9 pa je dobio da je 1706. godine u gradu Križevcima živjelo oko 1430 stanovnika, a 1700. godine ih je, po procjeni istog autora, bilo oko 1400.²¹ Ako bi za Križevce primijenili isti kriterij za procjenu kao i u Varaždinu od prosječno najmanje 4, a najviše 5 stanovnika po jednoj kući, krajem 17. i početkom 18. stoljeća bi u Križevcima živjelo 970-1210 osoba, odnosno, po srednjoj vrijednosti, oko 1100 osoba. To je nešto niža procjena od one koju je objavio S. Krivošić. Ipak, ne bi bilo dobro miješati podatke s kraja 16. i s kraja 17. stoljeća, te za Križevce možemo uzeti u obzir podatke S. Krivošića da je na jednog kućedomaćina u drugoj polovici 18. stoljeća moglo doći 6 osoba,²² ali kao maksimalnu vrijednost. Time bi ranije iznesena srednja vrijednost od 1100 osoba bila, uvjetno rečeno, najniža, a Krivošićeva procjena od oko 1400 osoba najviša vrijednost za procjenu stanovništva Križevaca krajem 17. i početkom 18. stoljeća.

⁵ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, Povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini (1535-1881.), I. - Rana krajiška društva (1545-1754.), Zagreb 1997., 104-105.

⁶ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća, Zagreb 1980, str. 739.

⁷ H. Valentinitich, Hans Jakob Galer - Ein steirischer Offizier an der Militärgrenze im 17. Jahrhundert, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, god. 77, Graz 1986, str. 164.

⁸ J. Adamček, Agrarni odnosi, n. dj., str. 740.

⁹ Štajerski zemaljski arhiv, Graz, (STLA), Militaria, Sch. 256.

¹⁰ ZHS, knj. 1, str. 235, 245.

¹¹ N. Budak, Društveni i privredni razvoj Križevaca, n. dj., str. 44.

¹² HDA, Arhiv grada Križevaca, kut.2, br. 16; J. Adamček, Agrarni odnosi, n. dj., str. 739.

¹³ N. Budak, Društveni i privredni razvoj Križevaca, n. dj., str. 44.

¹⁴ R. Horvat, Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj (priredila M. Kolar-Dimitrijević), n. dj., str. 202-205.

¹⁵ Dokumentacija Muzeja grada Križevaca; N. Budak, Društveni i privredni razvoj Križevaca, n. dj., str. 44.; usp. i diplomski rad Ozrena Blageca o križevačkim cehovima obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (mentor: prof. dr. Mira Kolar).

¹⁶ Arhiv HAZU, II d 126; N. Budak, Društveni i privredni razvoj Križevaca, n. dj., str. 44.

¹⁷ K. Vidačić, Topografično-poviestne crte slob. i kralj. grada Križevaca, Križevac 1886, str. 24.

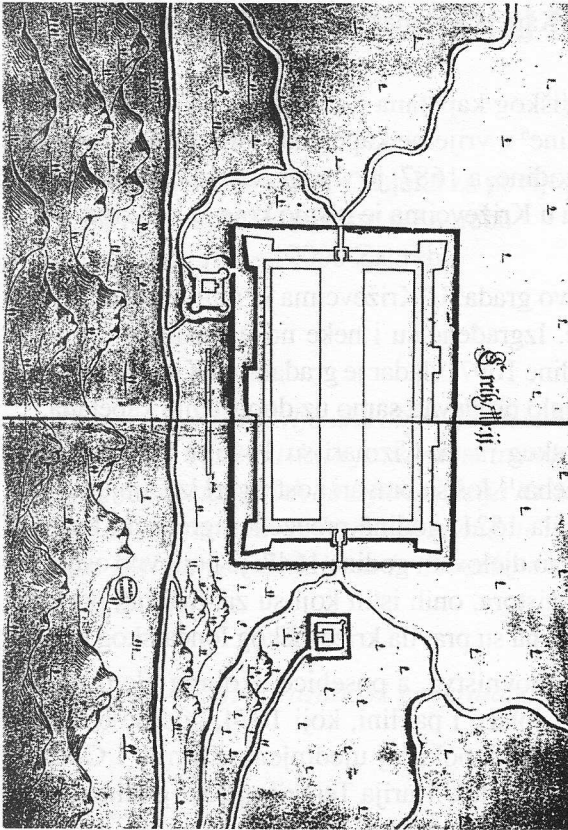
¹⁸ K. Horvat, Ivan Zakmardi, protonotar kraljevstva hrvatskoga, Rad JAZU, knj, 160, Zagreb 1905, str. 99-103; V. Bedenko, Križevci - razvoj grada, n. dj., str. 15;

¹⁹ N. Budak, Društveni i privredni razvoj Križevaca, n. dj., str. 44-46.

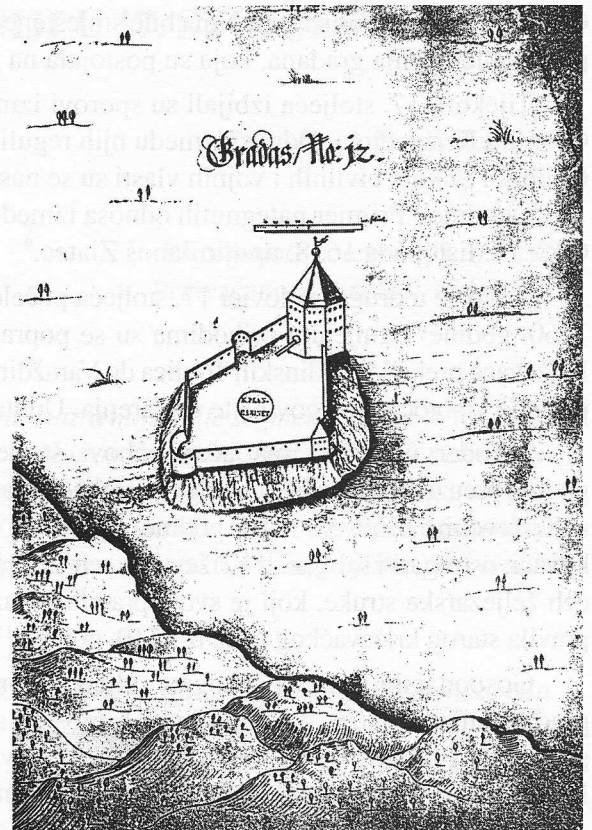
²⁰ V. Bedenko, Križevci - razvoj grada, Glasnik Arhitektonskog fakulteta, br. 3, Zagreb 1975, str. 15-16.

²¹ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća, Varaždin 1991, str. 32, 37.

²² S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike, n. dj., str. 34.

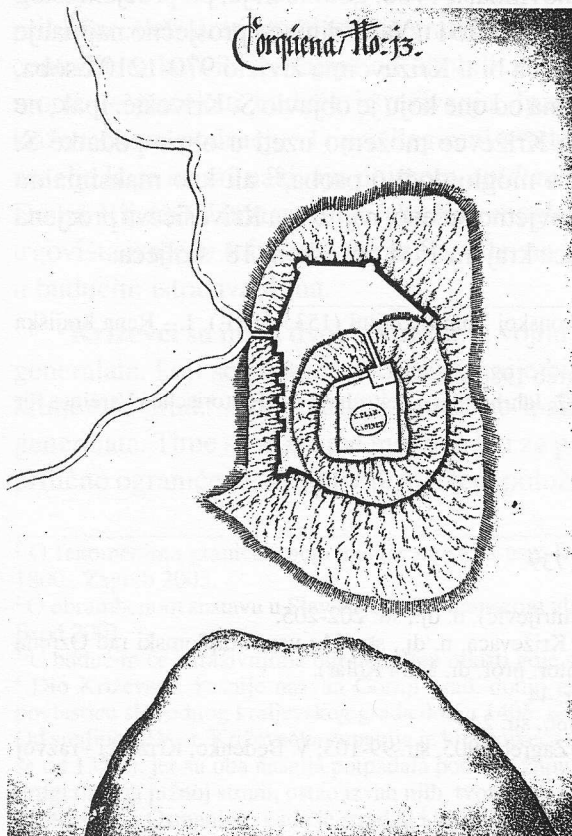

Križevačka utvrda (prema Kisari Balla 1998:91, 11)²³

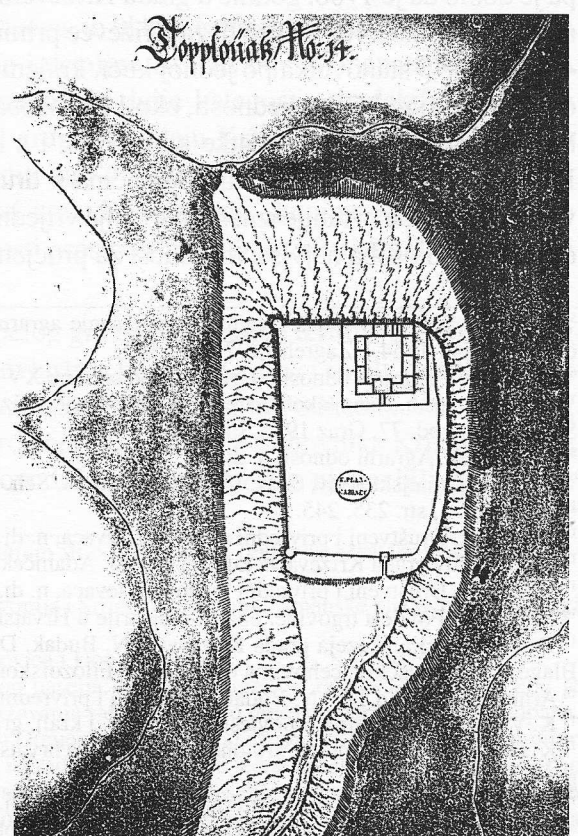

Utvrda u Gradecu (prema Kisari Balla 1998:92, 12)

Utvrda u Cirkveni (prema Kisari Balla 1998:93, 13)

Utvrda u Zrinskom Topolovcu (prema Kisari Balla 1998:94, 14)

²³ Kisari Balla, György: Száz várrajz Württembergben (Hundert Festungspläne in Württemberg), Budapest 1998.

Trgovište **Brezovica** se na vlastelinstvu Veliki Kalnik razvilo još u 14. stoljeću²⁴, a 1598. godine imalo 60 obitelji od kojih je 59 bilo kmetskih, a samo jedna slobodnjačka.²⁵ Vjerojatno je Brezovica tada imala 220-330 stanovnika. Iako je stanovništvo imalo pretežito kmetski status, Brezovica se 1608. godine spominje kao trgovište.²⁶ Gašpar Drašković je 1651. godine Brezovicu nazivao trgovištem, a njene je stanovnike prodavao kao kmetove.²⁷ Stanovnici Brezovice su do 20. travnja 1610. godine uspjeli dobiti potvrdu svojih povelja za status trgovišta, a na Hrvatskom su saboru vlasnici Velikog Kalnika optužili Stjepana Fortunu i Jurja Bienkinija da su poticali na bunu stanovnike Brezovice.²⁸ Brezovčani su kasnije pokušavali dokazati kako su svoje gradske povlastice uživali u kontinuitetu, ali ih je saborska komisija, vjerojatno, i formalno vratila iz građanskog u kmetski položaj.²⁹

Na posjedima Malog Kalnika se vjerojatno u 15. stoljeću razvilo trgovište **Donja Rijeka**. Njegovi stanovnici su se 1551. godine tužili vladaru da su im gospodari Malog Kalnika nametali terete koje oni nisu bili dužni snositi. Kralj ih je podržao, ali su stanovnici tog trgovišta ostali u kmetskom statusu.³⁰ U Donjoj Rijeci je 1598. godine bilo popisano 34 obitelji (29 kmetova, 4 inkvilina i 1 slobodnjak),³¹ što bi bilo otprilike 120-180 stanovnika. Tijekom 17. stoljeća je Donja Rijeka izgubila status trgovišta.

U blizini Križevaca je postojalo i naselje **Cirkvena**, koje je 1673. godine dobilo status trgovišta, no teško je doći do pouzdanih podataka o broju stanovnika u 17. stoljeću.³² Jedan od mogućih načina za razmišljanje o barem približnom broju stanovnika je usporedba broja vojnika u 17. stoljeću sa sličnim utvrdama. U Cirkveni je od 1630. do 1678. godine bilo smješteno 25 vojnika.³³ Usporedimo li taj podatak sa Drnjem³⁴ (1659. približan broj stanovnika 500-900) koje je imalo 29 haramija (domaćih vojnika) ili Ludbregom³⁵ (1659. približno 450-700 stanovnika) s 24 vojnika, možemo pretpostaviti da je i Cirkvena mogla imati nekoliko stotina stanovnika.

Kao jedan od pokazatelja veličine pojedinih gradskih naselja može nam biti broj studenata na europskim sveučilištima od kraja 16. do početka 18. stoljeća. Spomenimo samo pokazatelje za najčešće posjećivana sveučilišta. Stanovnici gradskih naselja su u tom periodu najčešće studirali u Grazu i Beču. Najviše je u Grazu bilo Varaždinaca, čak 94, slijede: Koprivnica sa 20 studenata, dok su *Križevci* imali 19, Vinica 13, Legrad 10, Čakovec 9, Drnje 6, a Nedelišće 4 studenta.³⁶ Beč je također privlačio studente iz gradskih naselja ovog kraja. Iz Varaždina je u Beču studiralo 11 studenata, iz Koprivnice 6, *Križevaca* 4, Vinice 2, a iz Čakovca 1 student.³⁷

Zanimljivo je pitanje pobližih pravaca migracija koje bi trebala predstaviti buduća istraživanja. Istovremeno s useljavanjem tekli su procesi unutarnjih migracija i imigracija izvan ovog prostora, a jednom i drugom procesu će trebati, također, posvetiti dodatna istraživanja. Spomenimo samo nekoliko primjera migracija vezanih uz Križevce i okolicu. Vojnici, popisani u Križevcima, su se 1630. doseljavali *od Crisonny, Wopamin, Wukhoin, Kamune, Perianiza, Wissajia, Wukhemina*.³⁸ Godine 1644. zabilježena su doseljavanja iz Potoka i Toplica (Varaždinskih)³⁹. Spominjem i nekoliko primjera iseljavanja iz Križevačke (nat)kapetanije i križevačkog kraja u Koprivničku (nat)kapetaniju i okolni prostor. U izvorima postoje podaci o iseljavanjima *iz Cirkvene* u Sveti Petar kod Ludbrega, *iz kalničkog područja i Križevaca* u Koprivnicu, Slanje, Molve, Đurđevac, Hlebine, Križovljan, Otrovaneć i Miholjanec, *iz Preseke* u Koprivnicu, Dinjevac, Prugovec, Sirovu Katalenu i Virje, *iz Domanjkuša* u Zablatje, *iz Treme* u Ivanec, *iz Cirkvene*

²⁴ J. Adamček, Bune i otpori, n. dj., str. 43.

²⁵ Adamček-Kampuš, Popisi, str. 452-453.

²⁶ F. Šišić, Hrvatski saborski spisi (HSS), knj. 4, str. 503-505.

²⁷ KAZ, Fassiones, sv. XI, str. 56; J. Adamček, Bune i otpori, n. dj., str. 43.

²⁸ J. Adamček u suradnji s J. Barbarićem, J. Kolanovićem, A. Lukinovićem i V. Šojat, Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII stoljeću (Grada), Zagreb 1985, str. 7-10.

²⁹ J. Adamček, Bune i otpori, n. dj., str. 45.

³⁰ KAZ, Acta loci credibilis I, litt. T/16; Arhiv HAZU, D-XXXII-140; E. Laszowski, Monumenta Habsburgica, knj. 3, Zagreb 1917, str. 404-405; J. Adamček, Bune i otpori, n. dj., str. 43-44.

³¹ Adamček-Kampuš, Popisi, str. 451-452, 457.

³² J. Buturac, Iz prošlosti Cirkvene i okolice, Križevački zbornik, sv. 2, Križevci 1982, str. 106-109.

³³ STLA, Militaria, Sch. 162, 175, 191, 254.

³⁴ H. Petrić, Općina i župa Drnje, Drnje 2000.

³⁵ H. Petrić, Društveni i gospodarski razvoj od srednjeg vijeka do prvog svjetskog rata, u: Umjetnička topografija Hrvatske, knjiga 3, Ludbreg - Ludbreška Podravina, Institut za povijest umjetnosti, Ministarstvo kulture - Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Ministarstvo razvitka i obnove, Zagreb 1997, str. 43-64.

³⁶ Die Matrikeln der Universität Graz (bearbeitet von J. Andritsch), knj. 1-3, Graz 1977-1987.

³⁷ Die Matrikel der Universität Wien, knj. 4-6, Wien 1974-1993.

³⁸ STLA, Militaria, Sch. 162.

³⁹ STLA, Militaria, Sch. 175.

u Sv. Petar, iz *Dubrave* u Hampovicu, iz *Topolovca* u Đelekovec i Kloštar Podravski, iz *Maikovca* u Kloštar Podravski i Oderjan, iz *Cugovca* u Podravske Sesvete, iz *Rakovca* u Koprivnicu, Ivanec (Koprivnički) i Goričko.⁴⁰

Devedesetih godina 17. stoljeća zabilježeni su u matičnoj knjizi krštenih Križevačke župe slučajevi pokrštavanja muslimanskih osoba oba spola i različite dobi - ukupno 17 slučajeva - za koje piše da su iz *Bosne* ili iz *Turske*. U vezi s ovakovim prijelazima (prebjezima) preko granice svakako je nastalo prezime Uskoković u Križevačkoj župi. Nije slučajna pojava ni prezimena krajem 17. i početkom 18. stoljeća poput: Turčin, Hasan, Turčinović, Turčinić, pa Sokolović, Izmajlović-Smajlović, Potura i Šaban u Križevačkoj župi. Pogorični položaj je utjecao i na oblikovanje ovakvih prezimena: Haramija, Đumljija, Katana, Hajduk, Puškadija, Harambaša u Križevačkoj župi.⁴¹

Općenito uzevši, u imigrante na križevački prostor svakako treba ubrojiti Vlahe⁴², ali i starosjedilačko slavonsko stanovništvo, koje se ovdje također naseljevalo iz drugih prostora. Vlaško naseljavanje⁴³ na dijelu prostora Slavonske krajine je bilo vrlo važno jer će ono stvoriti preduvjete za izdvajanje krajiškog teritorija iz jurisdikcije Sabora.

Nadvojvoda Ferdinand je još početkom 1597. vlaškim naseljenicima dao privilegije, odnosno zaštitno pismo kojim im je garantirao oslobođenje od *svih nameta, rabota i sličnih tereta*. Nadvojvoda u Grazu, kao vladar Unutarnjoaustrijskih zemalja, nije imao (kao ni tadašnji kralj Rudolf II.) slobodnih posjeda u Slavoniji pa su se vlaški naseljenici naseljavali na posjedima feudalnih gospodara od kojih je najznačajniji bila katolička crkva, odnosno zagrebački biskupi. U prvom trenutku feudalni gospodari nisu reagirali jer su mislili da je smještaj vlaških naseljenika privremen, no kasnije će zbog toga izbiti spor.⁴⁴

Prva značajnija grupa Vlaha⁴⁵ (njih oko 500-600) naselila se oko Križevaca 1587. godine⁴⁶, drugi veći val doseljavanja dolazi 1597.⁴⁷, a treći je bio usmjeren sjeveroistočno od Križevaca 1598., u Poganec i okolna sela.⁴⁸ Tek tada možemo govoriti o većem preseljenju vlašskog stanovništva u križevački kraj.⁴⁹ Po naseljavanju bivši feudalni gospodari su ih primoravali na određene feudalne obaveze.⁵⁰ Skupina Vlaha bila je doseljena na područje manastira Lepavina (smještenom između Križevaca i Koprivnice), koji je prema legendi nastao sredinom 16. stoljeća, ali se prvi pouzdani podaci o ovom manastiru mogu pratiti tek od 1635. godine.⁵¹

⁴⁰ NAZ, KVKA, Prot. 89/Ia, Prot. 91/III, Prot. 178/II, Prot. 93/V i Prot. 94/VI; S. Krivošić, Stanovništvo Podravine 1659-1859. godine, Podravski zbornik, 9, Koprivnica 1983, 147-164; S. Krivošić, Virje, , Iz demografske povijesti đurđevačko-krajiške regimente, Podravski zbornik, 12, Koprivnica 1986, 115-134; S. Krivošić, Virje II, Iz demografske povijesti đurđevačke regimente, Podravski zbornik, 13, Koprivnica 1987, 77-102; S. Krivošić, Koprivnica - naselje i njegovi stanovnici, Podravski zbornik, 14, Koprivnica 1988, 120-140; S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvom polovini XIX. stoljeća, Varaždin 1991.; J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću, Zagreb 1976.; Muzej grada Koprivnice, Arhivska zbirka, Župa Koprivnica, Matične knjige krštenih 1660.-1679. i vjenčanih 1661.-1678.

⁴¹ HDA, Zbirka matičnih knjiga, Župa Križevci, Matična knjiga krštenih 1689-; Župa Kuzminec, Matična knjiga krštenih 1703-1724; Župa Ludbreg, Matična knjiga krštenih 1729-1750.

⁴² Osobno sam se, ne ulazeći u rasprave oko pisanja vlašskog imena velikim ili malim slovom, opredijelio za pisanje naziva Vlah velikim slovom i bez navodnika jer se tako najčešće vlaško ime spominje u izvorima. O pisanju naziva Vlah, vlah ili "Vlah" za vlaško stanovništvo i općenito o problematici Vlaha postoji brojna literatura. Npr. J. Šidak, O značenju Vojne krajine u hrvatskoj povijesti, Historijski zbornik, XXXV, Zagreb 1982., str. 3; F. Močanin, Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787., u: Vojna krajina (Povijesni pregled - historiografija - rasprave), ur. D. Pavličević, Zagreb 1984., str. 34-37; isti, Pokušaji sporazumijevanja između hrvatskog plemstva i vlaha Varaždinskog generalata u 17. stoljeću, u: Vojna krajina, n. dj., str. 276-278.

⁴³ N. Močanin je još 1984. objasnio pogoršanje položaja Vlaha na osmanskom teritoriju kao jedan od važnijih uzroka njihovog pojačanog preseljavanja na habsburški prostor u radu: Vlasi u Požeškom sandžaku 1545-81., Vojna krajina (zbornik radova), Zagreb 1984., str. 193-198.; usp. isti, Požega i Požeština u sklopu Osmanskoga carstva (1537-1691.), Jastrebarsko 1997.

⁴⁴ F. Močanin, Vojna krajina do kantonskog uređenja, n. dj., str. 35.

⁴⁵ Od novije literature koja se bavi vlaškom problematikom usp. N. Močanin, Turska Hrvatska - Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva do 1791., Zagreb 1999., str. 75-90; Z. Kudelić, Pravoslavlje i pitanje crkvene unije u Hrvatskoj od Žitvanskog mira 1606. godine do izbora unijatskog biskupa Pavla Zorčića 1670. godine, doktorska disertacija, Zagreb, Filozofski fakultet, 1999.; usp. pregled dijela historiografije o Vlasima: Z. Mirdita, Vlasi u jugoslavenskoj historiografiji, Časopis za suvremenu povijest, god. 34, br. 1, Zagreb 2002., str. 201.-218. itd.

⁴⁶ R. Lopašić, Spomenici hrvatske krajine, knj. 1., Zagreb 1884., str. 155-158.

⁴⁷ K. Kaser, Slobodan seljak I vojnik, knj. 1, Zagreb 1997, str. 89.

⁴⁸ J. Adamček, Agrarni odnosi, 519-520; R. Lopašić, Spomenici Hrvatske krajine, 1, Zagreb 1884, 266; R. Horvat, Povjest Hrvatske, Petrinja 1904, 291-292; D. Kašić, Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1988, 38.

⁴⁹ Drugačije od mene razmišlja R. Milosavljević, usp. njegovu loše napisanu knjižicu: Križevci na Vojnoj krajini, Križevci 1988.

⁵⁰ Iako na ovom mjestu ne bih ulazio u pitanja odnosa Vlaha i feudalnih gospodara, skrenut ću pozornost na relevantnu literaturu koja je obradila ovu problematiku. Vlaški doseljenici, pozivajući se na dobivena obećanja prigodom doseljavanja i vlastitu vojnu silu, nisu bili voljni podložiti se feudalnim gospodarima. Tako je nastao spor između vlaških doseljenika kao faktičkih uživaoca zemlje i feudalnih gospodara kao pravnih vlasnika zemljišta. Spor je trajao cijelo 17. stoljeće. Usp. A. Ivić, Jurisdikcija slavonskih plemića i srpski doseljenici od 1598. do 1630. g., Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 3, Beograd 1922.; F. Močanin, Problem zemljišnog posjeda vojničkog stanovništva na Hrvatskoj i Slavonskoj Krajini, Novi ljetopis, 2, Zagreb 1972., str. 89-93.; no najbolji je rad o ovoj problematici: F. Močanin, Sporazumijevanje između hrvatskog plemstva i vlaha, Vojna krajina (zbornik radova), Zagreb 1984, str. 275-302.

⁵¹ D. Kašić, Srpski manastiri u Hrvatskoj i Slavoniji, Beograd 1996, 97-139.

Teritorijalizacija Varaždinskog generalata, odnosno Slavonske granice (krajine), tj. nastajanje razgraničenja i zaokruženog teritorija išlo je zajedno s odredbom o važenju Vlaških statuta. Dotad Slavonska krajina nije bila razgraničeno područje. Godine 1578. bile su ustanovljene samo utvrde koje su trebale pripasti Slavonskoj krajini, no druge mjere nisu bile provedene. Objavljivanje Vlaških statuta i s time povezano izuzeće Vlaha od vlastelinske jurisdikcije i jurisdikcije dvorske komore stvorili su postupno prilično jasno ocrtan i oblikovan teritorij Vojne krajine. Po K. Kaseru egzaktno područje važenja Vlaških statuta nije bilo utvrđeno, a može se vidjeti da su oni važili za svako selo Vlaha između Save i Drave. Zbog te neprecizne formulacije morali su nastajati razni nesporazumi. Problem je bio što ova formula važenja nije isključivala sela u kojima su stanovali privatni Vlasi, a oni su također tražili povlastice za sebe. Povjerenstvo za razdvajanje pravih Vlaha od privatnih Vlaha i Slavonaca je 1635. godine odbilo to načiniti te oni nisu uključeni u privilegije Statuta Valachorum. Do razdvajanja pravih Vlaha od ostalih stanovnika nije došlo ni kasnije. Jednim dijelom nije bilo pismenih argumenata za razdiobu, a drugim dijelom je problem bio u međusobnim obiteljskim vezama tih različitih skupina. Izgleda da su se Vlaški statuti odnosili na sva vlaška naselja, osim izdvojenih privatnovlaških naselja, a najvjerojatnije je povlastice koristilo i nevlaško stanovništvo.⁵²

U dijelu pograničnog prostora, koji je bio sastavni dio Slavonske krajine odnosno Varaždinskog generalata, osim Vlaha na taj teritorij doseljavali su se Predavci i Slavonci. Pogotovo je nakon 1630. godine postavljeno pitanje što će biti s njima s obzirom da su sve privilegije bile ograničene na Vlahe čije je područje privilegiranja, kao što smo već naveli, točno omeđeno Savom i Dravom. Problem je bio, kao što smo već spomenuli, što su Vlasi živjeli izmiješani s tim nepriviligiranim stanovnicima, kao i starosjediocima, u istim selima. Također, u stanovništvo podravskog dijela Varaždinskog generalata, osim starosjedioca - Slavonaca, Vlaha i Predavaca, moramo ubrojiti i kmetove koji su pobjegli s imanja hrvatskih plemića, ali i druge skupine doseljenog stanovništva. Bijeg je prema krajiškom dijelu bio učestao da je on četrdesetih godina 17. stoljeća, po N. Klaić, dnevna pojava. Za krajiške je zapovjednike bilo karakteristično da nakon izdavanja Vlaških statuta očito nisu smatrali samo krajiškim teritorijem sela u kojima su stanovali Vlasi. Osim što su proširivali svoju vojničku vlast nad privatnim Predavcima i Vlasima, krajiški kapetani se nisu ustručavali naseljavati nove stanovnike na zemlju koja nije bila njihova, što je kasnije postalo osnovicom za izdavanje dijela Križevačke natkapetanije u zaseban vojnokrajiški teritorij koji faktički više nije priznavao jurisdikciju hrvatskog bana i sabora.

Pokušaj uključivanja tzv. *privatnih* Vlaha u vlaške privilegije, a time i u Varaždinski generalat, bio je 1635. godine kada je sastavljeno jedno povjerenstvo s nalogom da razdvoji prave Vlahe i ovdašnje privatne Vlahe, ali i Slavonce i Predavce⁵³ te time utvrdi valjanost vlaških privilegija. Zahtjeve privatnih Vlaha je odbilo.⁵⁴ Izgleda da je grof Erdödy samo djelomično uspio obnoviti svoju jurisdikciju nad lubbreškim privatnim Vlasima. Dva su sela pružala otpor do 1661. godine, a tada je ban Nikola Zrinski morao intervenirati te ih je dao spaliti.⁵⁵

Uz vlaško stanovništvo pogranični prostor uz rijeku Dravu s habsburške strane nastanjivalo je i *starosjedilačko* stanovništvo u izvorima poznato kao Slavonci, odnosno *nevlaški* doseljenici - Predavci te stanovnici koji su se naselili izvan prostora hrvatskih zemalja.

U popisu potrebne vojske (Tab. 1) iz 1601. postojao je zahtjev za popunom čak 660 haramija i 150 husara. Križevačka natkapetanija se tada sastojala od glavne utvrde Križevci te ostalih utvrda u kojima su trebala biti sjedišta vojvodstava: Topolovca, Cirkvene, Dubrave, Gradeca, Sv. Ivana (Žabna), Toplica (Varaždinskih), Rovišća i Čazme.⁵⁶ U posebnoj sam tablici (Tab. 2) donio iz izvora rekonstruiran popis križevačkih natkapetana i vojvoda od 1630. do 1696. godine.

⁵² Statuta Valachorum, prilozi za kritičko izdanje, Zagreb 1999; K. Kaser, n. dj., str. 102-103.

⁵³ Predavcima se u novije vrijeme bavio N. Moačanin, Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine, Slavonki Brod 2001, str. 140-141. Isti autor smatra: *Kakva god bila etimologija tog naziva, vrlo je vjerojato da se on nije naprosto odnosio na katolike u Slavoniji koji prelaze na kršćansku stranu.* Z. Kudelić je mišljenja da se naziv predavci odnosi na katolike koji su u Vojnu krajinu pobjegli iz Osmanskog Carstva. Z. Kudelić, *Izvešće zagrebačkog biskupa Benedikta Vinkovića apostolskom nunciju Casparu Mattheiju o Marčanskoj biskupiji i Vlasima 1640. godine, Povijesni prilozi*, br. 19, Zagreb 2000, str. 153, bilj. 2.

⁵⁴ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, n. dj., str. 101-102.

⁵⁵ *Zaključci Hrvatskog sabora*, I, 238; F. Moačanin, n. dj., 138.

⁵⁶ STLA, *Militaria*, Sch. 126.

Godine 1630. napravljen je vrlo detaljan popis vojske u Križevačkoj natkapetaniji (Tab. 3). Tada je vojska bila podijeljena na njemačke vojnike, husare i haramije. Njemački vojnici su bili smješteni u Križevcima i Čazmi, a husari samo u Križevcima. Ukupni broj njemačkih vojnika je bio 90, dok je husara bilo 100. Popisano je 394 haramija. Oni su bili razmješteni u dva vojvodstva u Križevcima i Rovišću, u tri vojvodstva u Bjelovaru i Čazmi te po jednom u Topolovcu, Svibovcu, Sv. Ivanu (Žabnu) i Cirkveni. Bilo je ukupno 14 vojvodstava. Haramija je bilo u Gradecu i Toplicama (Varaždinskim). Zanimljivo je usporediti popis iz 1630. s popisom iz 1601. iz čega se može primijetiti da je prestala postojati utvrda Dubrava, a pojavile su se nove - Bjelovar i Svibovec.⁵⁷ Važno je objasniti zašto se govori o pojmu natkapetanija. Riječ je o vojnom ustroju koji je, osim vojvodstava, podrazumijevao postojanje postrojbi koje su na svojem čelu imale kapetane, koji su bili odgovorni natkapetanu. To su, u križevačkom slučaju, bili husari koji su imali svoga husarskog kapetana.

Ukupni troškovi vojske za Križevačku natkapetaniju (Tab. 4) su 1630. bili najveći u cijeloj Slavonskoj (Vindiškoj) krajini, što je razumljivo jer je ona bila teritorijalno najveća, a s 584 vojnika bila je i u tom pogledu najbrojnija. Mjesečni troškovi su od 1630. do 1644. povećani sa 2555 na 2556 rajnskih forinti, a godišnji s 30660 na 30672 rajnske forinte.⁵⁸

Tablica 1 - Popis potrebne vojske u utvrdama Križevačke natkapetanije - 1601. godine

Utvrda	Husari	Broj vojvodstava	Haramija
Križevci	150	2	100
Topolovec	-	1	50
Cirkvena	-	1	40
Dubrava	-	1	40
Gradec	-	1	50
Sv. Ivan	-	1	50
Toplice	-	1	35
Rovišće	-	4	195
Čazma	-	2	100
Ukupno	150	14	660

Izvor: STLA, Graz - Laa. A. Antiquum XIV. - Militaria, Sch. 126

⁵⁷ STLA, Militaria, Sch. 162.

⁵⁸ STLA, Militaria, Sch. 162, 175, 191, 211, 254.

Tablica 2. - Popis natkapetana i vojvoda u Križevačkoj natkapetaciji 1630.-1696.

Postrojba	1630.	1644.	1651.	1661.	1672.	1678.	1696.*
Kapetan	Hans Wilhelm Galler	Ivan Jakob Galler	Ivan Jakob Galler	Ivan Jakob Galler	Ferdinand Trautmansdorff	Ferdinand (Ernest) Trautmansdorff	Hans Johann von Thurn uund Valhassina
Križevci 1 - haramije	Marko Drušević	Radovan Preradović	Radovan Preradović	Marko Preradović	Comblen Preradović	Preradović	-
Križevci 2 - haramije	Peter Tertzach	Stefan Maloka	Stefan Mallekh	Stefan Mallekh	Hanns Eggstain	Franz Friedrich	-
Topolovec - haramije	Praradt Radolović	Juraj Franković	Juraj Franković	Franković	Ferenz Franković	Ladislav Fodroci	-
Rovišće 1 - haramije	Comblen ili Comnen Novaković	Juraj Peašinović	Jurek Peašinović	Steffan Antolčić	Georg Fodrozi	Georg Fodroci	-
Rovišće 2 - haramije	Gruiza Harambaša	Medo Turčinović	Medo Turčinović	Medo Turčinović	Peter Peaković	Johann Peašović	-
Bjelovar 1 - haramije	Jurač Dobrovojević	Juraj Dobrovojević	Juraj Dobrovojević	Radan Ivaković (Ibaković)	Wukouoy Gergoulan	Juraj Hurgović	-
Bjelovar 2 - haramije	Radmil Novaković	Blaž Pjašinović	Blaž Pjašinović	Blaž Pjašinović	Gruiza Pjašinović	Gregur Saitt	-
Bjelovar 3 - haramije	Gvozdan Uskokh	Janošić (Sch. 161 - Dimiter Gvozdanović)	Dimiter Gvozdanović	Dimiter Gvozdanović	Michal Stokräuitsch	Novak Ivanović	-
Svibovec	Jurica Drušević	Dimiter Radovanović	Dimiter Radovanović	Grozdan Skok (Sgog)	Jouan Wukouitsch	Johan Vuković	-
Sv. Ivan	Rajak Franišević (od reorganizacije 1630. - Dimiter Pjašinović)	Dimittro Pjašinović	Dimiter Pjašinović	Dimiter Pjašinović	Sieon Pjašinović	Nikola Gaigović	-
Čirkvena - haramije	Ivan Pjašinović	Janos Kostadinović (Sch. 161 - Jovan Gvozdanović ?)	Vukosav Radojević	Vukosav Radojević	Nikola Kunić	Nikola Kunić	-
Čazma 1 - haramije	Domian Dragolović	Nikola Vukešinović (?)	Marko Franković	Gašpar Filipović	Franz Friedrich Wenger	Mihol Pjašinović	-
Čazma 2 - haramije	Stefan Senjan	Vuk Dragović	Vuk Draganić	Ilija Vitković	Vuk Wosouić	Grga Bučetić	-
Čazma 3 - haramije	Petar Pjašinović	Dragić Bruić	Dragić Bruić	Ilija Radanović	Wuiack Stouić	Dragić (kasnije Stephanus Wriak)	-

* 1696. se spominju vojvode: Habijanec, Benger, Ivan Bojčević, Novak Horganić, Peašević, Miakić, Nanić, Peašinović, Jovan Posavić, no ne navodi se kojim su vojvodstvima zapovijedali.

Izvor: STLA, Militaria, Sch. 162, 175, 191, 246, 254, 293.

Tablica 3. - Broj vojnika u Križevačkoj natkapetaniji 1630.-1678. godine

Postrojba	Haramije	Njemački vojnici	Husari
Križevci	(67)	76	100
Križevci 1. vojvodstvo	33	-	-
Križevci 2. vojvodstvo	34	-	-
Topolovec	24	-	-
Rovišće 1	25	-	-
Rovišće 2	24	-	-
Bjelovar 1	29	-	-
Bjelovar 2	25	-	-
Bjelovar 3	24	-	-
Svibovec	30	-	-
Sv. Ivan	23	-	-
Cirkvena	25	-	-
Čazma 1. vojv.	23	-	-
Čazma 2. vojv.	24	-	-
Čazma 3. vojv.	23	-	-
Čazma - njem.	-	14	-
Gradec	9	-	-
Toplice	19	-	-
Ukupno	394	90	100

Izvor: STLA, Militaria, Sch. 162, 175, 191, 211, 254.

Tablica 4. - Troškovi vojske u Križevačkoj natkapetaniji 1630.-1678. (u rajnskim forintima)

Postrojba	Mjesečni	Godišnji
Kapetan	137	1644
Njemački vojnici - Križevci i Čazma	721 (od 1644. - 722)	8652 (od 1644. - 8664)
Križevci 1 - haramije	112 r + 30 k	1350
Križevci 2 - haramije	115 r + 30 k	1386
Topolovec - haramije	85	1020
Rovišće 1 - haramije	88	1056
Rovišće 2 - haramije	85	1020
Bjelovar 1 - haramije	100	1200
Bjelovar 2 - haramije	88	1056
Bjelovar 3 - haramije	85	1020
Svibovec - haramije	103	1236
Sv. Ivan - haramije	82	984
Cirkvena - haramije	88	1056
Čazma 1 - haramije	82	984
Čazma 2 - haramije	85	1020
Čazma 3 - haramije	82	984
Gradec - haramije	27 r + 30 k	330
Toplice - haramije	59 r + 30 k	714
Husari	466	5592
Ukupno - njemački vojnici	721	8652
Ukupno - haramije	1368	16416
Ukupno - husari	466	5592
Sveukupno	2555 (od 1644. 2556)	30660 (od 1644. 30672)

Izvor: STLA, Militaria, Sch. 162, 175, 191, 211, 254.